

INTERDISCIPLINÆR AKKULTURATIONSANALYSE

En uofficiel opposition mod Bent Smidt Hansens disputats¹

Af Per Bilde

1. Indledning

Indledningsvis vover jeg den påstand, at der i Bent Smidt Hansens (her-efter BSH) disputats til dels er den samme problematik på spil som i Armin Geertz' samtidige doktorafhandling. Og ikke nok med det; jeg mener endvidere at kunne se denne problematik i adskillige andre værker fra de senere år, f.eks. mine egne om Josefus og om kristendommens grundlæggelse. Hvad jeg sigter til, er, at vi efter min mening i disse arbejder har med *akkulturation*, med *kultur møde-problemer*, at gøre.

Formålet med dette indlæg er at tilskynde til en interdisciplinær drøftelse af sådanne problemer, som vi ofte sidder og pusler med hver for sig »in splendid isolation«, men som retteligt forstået er fælles og derfor også bør bearbejdes på tværs af vore respektive specialer.

Og så til sagen! BSH's disputats bærer titlen *Afhængighed og identitet. Kultur mødeproblemer i forbindelse med dansk mission i Sydindien mellem de to verdenskrige*. Jeg kan med det samme røbe, at jeg bestemt ikke er kompetent til at kommentere, endsize kritisere BSH's behandling af det store missions- og kulturhistoriske materiale, som så åbenbart ligger til grund for hans bog. I stedet vil jeg mere principielt hæfte mig ved, hvad man måske kunne betegne som misforholdet mellem disputatsens titel og indhold. Eller, med andre ord, jeg vil drøfte nogle af de problemer og perspektiver, der rummes i både titel og indhold, men som efter min mening alligevel slet ikke udfoldes tilfredsstillende i bogen. Herunder vil jeg – for at belyse disputatsens behandling af forholdet mellem den europæiske modernission og modtagerne blandt de indiske kristne – inddrage nogle overvejelser over relevante begreber som *kon-*

Debat

version og *centrum-periferi*, som jeg andetsteds har anvendt på stof fra mine egne forskningsfelter.²

2. Præsentation

Umiddelbart finder jeg BSH's bog fængslende. Han har leveret os en spændende behandling af et vigtigt emne: relationerne mellem den europæiske giver-mission og de afhængige indiske kristne i perioden ca. 1915-1930. Dette emne, som udmærket kunne indbyde til en mere abstrakt og teoretisk behandling, anskueliggøres på en for BSH karakteristisk pædagogisk måde i den medrivende historie om dramaets kvindelige hovedperson, *Anne Marie Petersen*, som i den nævnte periode virkede som dansk missionær i Sydindien, og hendes vigtige indiske med- og modspillere, *Sri Vengal Chakkaravarthy Chetty* (forkortet til *Chakkarai*, jf. s. 42), som i bogen legemliggør et potentiale for en udvikling af en indisk form for kristendom, som dog – i den behandlede periode – aldrig fik mulighed for at blive virkeliggjort.

Dette potentiale, som BSH flere steder betegner som »den alternative mulighed«,³ er efter mit skøn disputatsens hovedsag, og dette tema oprulles på en meget konkret måde i den dramatiske historie om disse to personer, som begge ville dette program, og de danske missionselskaber, som nok havde mange imødekommende ord til overs derfor, men som alligevel altid svigtede, når de velvillige ord om autonomi for de indiske kristne skulle omsættes i kontante realiteter.

Disputatsen er velskrevet. Fremstillingen er flydende og let. Den er behageligt utynget af det kolossale materiale (af primærkilder og sekundærlitteratur), som forfatteren tydeligvis har gennemarbejdet på grundig vis. Hertil svarer, at bogen er disponeret på en såre simpel måde, idet den i det store og hele beskriver de afgørende begivenheder i kronologisk tur og orden.

Det er endvidere mit indtryk, at BSH gennemgående analyserer, udreder og vurderer sit materiale på en kritisk, fornuftig og skønsom måde.

Endelig vil jeg gerne fremhæve, at jeg synes godt om BSH's mærkbare personlige engagement i dette drama: hans åbenbare sympati for »den alternative mulighed«, hans »indlevede« forståelse for sine to ho-

vedpersoner og deres indisk-kristne sag samt hans skarpt kritiske holdning til de danske missionselskaber, deres traditionelt indstillede missionærer i marken og deres forsigtigt manøvrerende ledelser i Danmark. Som det var at forudse, blev dette personlige engagement kritiseret under forsvaret af disputatsen den 30. oktober 1992, bl.a. af K. E. Bugge. Selv om der udmærket kan argumenteres for en sådan kritik, vil jeg dog ikke dele den. Og det skyldes ikke blot, at BSH trods alt ikke er uden kritisk distance til sine helte (jf. f.eks. s. 286-289). Min afgørende grund hertil er den principielle betragtning, at ansvarlig videnskabelig forskning ikke kan trives uden en form for personligt engagement, en sag, som jeg selv er fortrolig med, især fra mit arbejde med Josefus.

3. Disputatsens formål og genre

Derimod står det mig ikke helt klart, hvad BSH egentligt har villet med sin bog, lige så lidt som jeg tydeligt kan se, hvilken genre i den videnskabelige litteratur den egentlig tilhører.

På en måde ligner den en Anne Marie Petersen-*biografi*. Men selv om bogen virkelig går meget langt i denne retning, kan dens indhold alligevel ikke hævdes helt udtømmende at være beskrevet med en sådan bestemmelse.

Men er det da ikke oplagt, at BSH's disputats er et stykke *missionshistorie*? Står vi ikke her over for endnu et eksempel på den efterhånden lange række af danske disputatser om den kristne missions historie? Titlen kunne pege i den retning, og bogens indhold er et meget langt stykke dækket ind, hvis vi anbringer den i denne kategori. Alligevel rammer heller ikke denne bestemmelse plet, eftersom den ikke formår at gribe ganske betragtelige dele af det behandlede indiske stof, især den fyldige beskrivelse af den interessante forbindelse mellem Anne Marie Petersen og Gandhi.

Heller ikke bogens titel peger entydigt mod missionshistorien, men tillige i en anden retning. Titlen fører nemlig også tanken hen på genren *kulturmøde-analyse* (*akkulturationsanalyse* og *-teori*), hvilket da også i bogens indledning betegnes som dens hovedsag. Dog er heller ikke denne genre helt adækvat, eftersom bogens indhold slet ikke følger en så-

Debat

dan tydning op, men i alt væsentligt peger i de allerede nævnte retninger af personlig biografi og traditionel missionshistorie.

I indledningen peger BSH på sit »fagområde« ved Institut for Religionsvidenskab som en væsentlig del af udgangspunktet for disputatsen. Hermed sigtes til Religionshistorien og især Religionsfænomenologien, idet forfatteren særligt betoner dette »fagområdes« komparative aspekter:

Valget af det dansk-indiske kulturmøde i regionen <d.v.s. Sydindien> som grundlæggende problemstilling hviler på to forudsætninger, som dels er indbyrdes forbundne, dels udspringer af den fagdisciplin, afhandlingen er forbundet med. Umiddelbart foreligger der – som nævnt i forordet – et initiativ til grund, som er udgået fra Statens humanistiske Forskningsråd. Dette initiativ lå – ligeledes som nævnt – i forlængelse af min igangværende forskning vedrørende sydindiske kristne. Begge forhold modsvarer min aktuelle stilling som lektor i religionshistorie med ansvar for »et nyt fagområde« til sammenføring af »såvel kristne som ikke-kristne religiøse udtryksformer med inddragelse af disses psykologiske, sociale og politiske funktioner i bestemte historiske og geografiske miljøer«. Kulturmødeproblemer har en selvfølgelig, central plads inden for forvaltningen af et således konciperet fagområde. Denne præcisering er betydningsfuld, fordi en tværgående arbejdsform eo ipso berører etablerede forskningsdiscipliner, in casu: indisk historie og religionshistorie på den ene side og missionshistorie og kirkehistorie på den anden. Nærværende afhandling tilstræber således en dialogisk belysning af de i det omhandlede kulturmøde implicerede personer og institutioner (s. 14-15).

Disse formuleringer kunne lede læserens tanke i den retning, at forfatteren ønskede sit værk opfattet som et stykke religionsvidenskabelig, religionshistorisk, religionsfænomenologisk eller »religionskomparativ« forskning. Efter endt læsning står det dog læseren klart, at dette ikke er tilfældet. I alt fald har det ikke været mig muligt at finde mange generelt religionshistoriske, komparative eller »fænomenologiske« elementer i disputatsen.

Jeg føler mig således usikker med hensyn til, hvilken genre denne bog egentlig ønsker at tilhøre. Denne usikkerhed befæstes, når man videre spørger om dens *problematik, formål, metode, disposition, teser og perspektiver*.

Med BSH's arbejde står vi over for et så sjældent fænomen som en disputats uden eksplicitte tese(r) og uden eksplicit konklusion. Arbejdets problematik bestemmes ganske vist, som vi har set det, som »det dansk-indiske kulturmøde i regionen« (s. 14), og dets formål formuleres som en »dialogisk belysning« af dette kulturmøde (s. 15). Men vi præsenteres ikke for nogen teoretisk analyse af den således formulerede problematik. Ej heller finder vi nogen definition af hovedbegrebet *kulturmøde* eller af andre vigtige begreber som *identitet*, *religion*, *mission*, *kultur*, *politik* etc. Hertil svarer, at metoden eksklusivt synes at være *historisk* (jf. mine bemærkninger ovenfor om værkets disposition), mens jeg (trods antydningerne i indledningen, s. 15) ikke har noteret nogen inddragelse af andre metoder og discipliner som f.eks. kulturanthropologi og sociologi. (Herom mere nedenfor).

Men det kan selvfølgelig ikke passe, at BSH's disputats ikke har noget formål, nogen teser eller nogen konklusion. Naturligvis er disse elementer til stede, selv om de ikke er formuleret eksplicit. Jeg har allerede peget på, at BSH flere gange tilkendegiver, at han med sit værk har villet belyse »den alternative mulighed«. I forlængelse heraf er det tydeligvis et vigtigt mål for forfatteren at kritisere de danske missionselskaber, først og fremmest DMS, men også Porto Novo Missionen. Kritikken af de danske (og dermed generelt de vestlige) missionselskaber er i alt fald meget skarp, og jeg læser BSH's inddragelse af Kaj Bågø's principielle kritik af kristen mission (s. 246-249) i sammenhæng hermed.

På denne baggrund vil jeg spørge BSH: er det forkert at bestemme disputatsens *hovedformål* – ikke som den kulturmøde-analyse, som der lægges op til i indledningen (s. 14-15) – men som dette, snarere *missionsteologiske*, ærinde, på indirekte vis, ganske vist, at ville pege på, hvordan kristen mission egentlig *bør* drives?⁴ Eller, med andre ord, vil BSH med sin bog ikke først og fremmest pege på, hvordan relationerne mellem de ydende europæiske missionsselskaber og de modtagende kristne i Indien egentlig *burde* have været? Eller, hvis vi skal holde os til realiteternes verden, hævder BSH i sin disputats ikke, at vestlig kristen mission, som den faktisk har udfoldet sig, må vurderes som en *fejltagelse*,

Debat

både, politisk, moralsk og teologisk? Er det ikke dette, der ligger i den gentagne tale om det spildte »alternativ«?

4. Mission, konversion og kultur

Jeg vender mig herefter til en mere substantiel kritik af BSH's disputats. Læst med mine øjne lider bogen af den mangel, at der ikke fremlægges dyberegående overvejelser over temaet *omvendelse* – hvilket ellers kunne synes nærliggende i en undersøgelse af den kristne missions historie.

Kristen mission sigter ifølge sit væsen og sin tradition mod, at »hedninger« *omvender* sig fra »afguderne« til den »eneste sande tro«. Men lige så sandt dette udsagn er, lige så vanskeligt er det, mere præcist, at bestemme, hvad der ligger i begrebet »omvendelse« eller »konversion«. ⁵ Vanskeligheden skyldes den afgørende observation, at vi i virkelighedens verden aldrig stilles over for sådan noget som »ren religion«. Konkret foreligger en »religion« altid i en eller anden art af sammenfiltrering med, hvad vi ellers kalder *kultur, tradition, politik, etik, etnicitet* etc. ⁶

Hvis jeg læser BSH's disputats rigtigt, er det just denne problematik, der er hans hovedtema. Det drejer sig altså om det komplicerede problem, at danske missionærer bragte et kristent budskab til Indiens hinduer (muslimer o.a.), et budskab, som det i praksis viste sig umuligt at udskille i »ren form« fra dansk og europæisk, vestlig kultur og historie.

BSH har altså alligevel ret i, at disputatsens »problemstilling« er det nævnte »kulturmøde« (s. 14). Men jeg vil påstå, at dette »dansk-indiske kulturmøde« (s. 14) for at blive forstået til bunds forudsætter en afklaring af begrebet »konversion« såvel som af de øvrige centrale begreber, der optræder i disputatsen. Jeg vil altså hævde, at BSH's behandling af den udpegede problematik ville have vundet i dybde og i perspektiv ved at inddrage en række kvalificerede teoretiske refleksioner over de anvendte grundlæggende begreber.

5. Kulturkritik

I logisk forlængelse af dette hovedanliggende rummer BSH's disputats mange eksempler på direkte og, ikke mindst, indirekte kritik af den traditionelle kristne europæiske mission som bedrevidende, nedladende, paternalistisk, ja, i realiteten som værende en del af det magtfulde vest-

lige kolonialistiske og imperialistiske herredømme, som også Indien kom til at lide under. Et anskueligt eksempel på denne kritiske tone finder jeg i følgende citat:

Ikke blot vedkender AMP [Anne Marie Petersen] sig her sin læremester Løventhals missionssyn, (94) men viderefører det ud fra en kritisk holdning til den aktuelle vestlige kultur. Vel havde AMP's mission i Indien som sit direkte sigte kristningen af det indiske folk, men ikke for dermed at forme inderne i den vestlige kulturs billede. Hendes forestilling om, »at Missionstiden er nu«, var derimod nøje forbundet med hendes erfaring af, at nationalbevægelsens leder [Gandhi] og den uafhængige kristne sadhu [Sundar Singh] med hende selv som vejviser kunne mødes i forståelse. Og denne erfaring var i videre forstand forbundet med hendes tillid til, at den kreds af uafhængige, indiske kristne, hun omgikkes, kunne danne udgangspunkt for en national-kristen kultur. Den, var det hendes håb, kunne til sin tid tjene til fornyelse af den vestlige kultur. Her ligger det egentlige alternativ til den civilisationsformidlende, formynderiske mission i forståelse med kolonimagten, som denne bogs første tre kapitler har søgt at afdække strukturen i.⁷

Denne vigtige linje i bogen berettiger efter min mening til, at man kan betegne den som et stykke selvkritisk europæisk kulturkritik i stil med den, som Vilhelm Grønbech foretog i 30'erne og 40'erne, altså en periode tæt på 1915-1930, som undersøges i disputatsen.⁸

6. Akkulturationsanalyse

Som allerede nævnt, finder jeg det berettiget at læse BSH's bog som et bidrag til, hvad man i den nyere forskning har betegnet som *akkulturationsanalyse*.⁹ Disputatsens hovedtitel, tydet i lyset af undertitlen – *Afhængighed og identitet. Kulturmødeproblemer...* –, stiller faktisk noget sådant i udsigt. Alligevel får vi i værket alligevel ikke nok at vide om dette væsentlige tema.

Dette faktum forklarer måske også en anden mangel, nemlig den, at BSH *ikke* har fundet det nødvendigt at inddrage nogen form for teoretiske refleksioner og modeller over selve akkulturationsproblematikken. Hvad er det, der foregår, når to forskellige kulturer møder hinanden? Hvad foregår der, når en militært, politisk og økonomisk stærkere kultur møder en svagere? Kulturanropologer, historikere og sociologer har

Debat

overvejet disse problemer, og jeg finder det en oplagt mangel ved BSH's disputats, at sådanne overvejelser ikke inddrages i hans arbejde.

Et mere specifikt eksempel på, hvad jeg efterlyser, er modellen *centrum-periferi*, som den er udviklet og anvendt af forskere som Stein Rokkan og Ulf Hannertz.¹⁰ Denne model er efter mit bedste skøn anvendelig på BSH's problematik. Det kristne, europæiske Vesten repræsenterer, hvad Immanuel Wallerstein kalder et *verdenssystem* («world-system») med centre i Europa og USA og med periferier i den tredje verden.¹¹ Det er nu oplagt, at der foregår en politisk beherskelse af periferien og samtidig en økonomisk udbytning deraf. Derimod er det mindre oplagt, hvad der sker kulturelt (og religiøst). På den ene side synes det klart, at der foregår en vedvarende og systematisk kulturel udbredelse af centrene kultur, værdier og ideer til periferierne. Men på den anden side bør det ikke overses, dels at disse »centrum«-værdier og -ideer *reinterpreteres* og derved *transformeres* af eliten i periferierne, dels at disses egne, traditionelle værdier og ideer spiller en eller anden rolle i denne proces, i hvilken selve erfaringen af at tilhøre periferien synes at spille en afgørende rolle.

Mit spørgsmål lyder nu, kunne det ikke tænkes, at BSH's materiale og problematik kunne befrugtes af sådanne teoretiske refleksioner? Og ville ikke netop den »problemstilling«, som han selv udpeger som sit undersøgelsesfelt (s. 14-15), kunne belyses heraf?

Jeg kan i alt fald oplyse, at jeg selv har megen glæde af sådanne arbejder. Både når det gælder jødedommens møde med den hellenistisk-romerske verden, og når det gælder dén afgrænsede del af denne overordnede problematik, som vi betegner som kristendommens grundlæggelse, står vi faktisk over for eksempler på *kultur møde* eller *akkulturation*, om end analysen af disse eksempler er temmelig kompliceret.

For at beskrive undersøgelsen af disse komplicerede processer ultrakort (og dermed tilsvarende overfladisk), vil jeg postulere, at der kan argumenteres for, at den grøde og mangfoldighed, som vi i hellenistisk og romersk tid ser i den antikke jødedom, skyldes just det jødiske folks møde med de militært, politisk, økonomisk og – i nogle henseender – kulturelt overlegne vestlige kulturer.¹²

Den jødiske reaktion på mødet med den fremmede kultur spænder over en hel skala fra væbnet modstand til servil kollaboration og assimilation. Mest interessant for mig at se er dog de komplicerede spirituelle, religiøse og kulturelle »reaktioner« som dem, vi ser i jødisk apokalyptik, i Qumran-menigheden, hos Johannes Døber og hans kreds samt i Jesusbevægelsen. Her står vi efter min mening over for komplicerede eksempler på såvel påvirkning fra som reaktioner imod, hvad vi kan kalde den »vestlige kultur«.¹³

Det er nu min påstand, at BSH med stort udbytte ville kunne anvende den samme type teorier og modeller på sin problematik, kulturmødet mellem den moderne vestlige kultur og de indiske »periferikulturer«.

7. Konklusion

Det er således min hovedkonklusion, at den højinteressante problematik i BSH's disputats langt fra er udtømt og slet ikke er fyldestgørende behandlet med den temmelig enkle historiske fremstilling, der her er fremlagt. Både materialet og BSH's behandling deraf formelig skriger både efter en fyldigere »begyndelse« og efter en »fortsættelse«, som kunne udfolde perspektiverne i den undersøgte »problemstilling«.

Hvis disse opgaver blev taget op, vil det være mit gæt, at den analogi, som jeg til indledning postulerede mellem BSH's bog og de nævnte andre arbejder, ville komme til at fremstå så tydeligt, at alle ville kunne se den. Og så ville det måske også vise sig, at vi har en masse at drøfte med hinanden.

Noter

1. Den foreliggende kritiske bedømmelse af Bent Smidt Hansens disputats blev oprindelig fremlagt i Institut for Religionsvidenskabs seniorseminar, som den 3. juni 1993 dannede rammen om en drøftelse af Bent Smidt Hansens arbejde.
2. Jf. især Bilde 1994a.
3. Således Smidt Hansen 1992, s. 15-16, 75, 220. Andre steder betegner BSH denne sag som »det indo-danske perspektiv« eller »dobbeltperspektivet« i Anne Marie Petersens virke, jf. s. 175ff. og 280-290. BSH's eget officielle resumé afsluttes på denne måde: »Afhandlingen genopliver denne alternative muligheds relevans, og efterlyser

Debat

- prisen for dens undertrykkelse. Dermed antydes tillige den udfordring, den industrialiserede verden af i dag er stillet overfor i mødet med den såkaldte tredje verdens folk og deres kulturelle identitet. Afhængigheden af den vestlige verden forekommer åbenbar« (jf. ligeledes s. 15-16 i disputatsens indledning og afslutningsbemærkningerne, s. 294).
4. Jf. Smidt Hansen 1992, s. 209-212 og 245.
 5. Se f. eks. Nock 1933/1988, især s. 6-7; Mol 1976, s. 50-54; Rambo 1987, s. 73-79; McGuire 1992, s. 71-92; Bilde 1994b.
 6. Jf. hertil min artikel om begrebet religion: Bilde 1991, s. 15-17.
 7. Smidt Hansen 1992, s. 212, jf. ligeledes s. 71, 175, 188, 243-244, 260, 264 etc.
 8. Jf. især *Kampen om en ny sjæl*, København 1946; *Hvem er min næste*, København 1954; *Atombomben og andre essays*, København 1957.
 9. Jf. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 22, 1993, der er et temanummer om »religionsmødet i romerriget«. I den redaktionelle indledning bestemmes dette fænomen netop som et eksempel på *akkulturation*, et begreb, som derefter introduceres kortfattet og klart. Se ligeledes P. Bilde *et al.* (eds.) 1990, som for en dels vedkommende behandler »akkulturationsfænomener« i relation til feltet »religion« i seleukideriget (jf. den principielle indledning, s. 7-13, og især det første bidrag af Jonathan Friedman, s. 14-39).
 10. Se f. eks. Rokkan 1987; Hannertz 1989; Bilde 1994a.
 11. Jeg bygger her på fremstillingerne i Hannertz 1989 og Woolf 1991 af Wallersteins tanker.
 12. Jf. Bilde 1983; 1990.
 13. Jf. Bilde 1993; 1994a.

Bibliografi

- Bilde, P., »Religion og politik i antik jødedom og tidlig kristendom«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 3, 1983, 23-49.
- Bilde, P., *Josephus Between Jerusalem and Rome. His Life, his Works, and their Importance*, Sheffield 1988.
- Bilde, P., »Tradition og nybrud i det jødiske Palæstina i hellenistisk tid«, i: T. Engberg-Pedersen og N. P. Lemche (eds.): *Tradition og nybrud i jødedommen i hellenistisk tid*, København 1990, 11-64.
- Bilde, P., »Begrebet religion. Et indlæg i debatten om religionsvidenskabens objekt drøftet i lyset af beslægtede begreber«, *CHAOS*, 15, 1991, 3-24.
- Bilde, P., »Jesus og den hellenistiske kultur. En skitse«, *Seminarernes Religionslærforening. Medlemskommunikation*, 1993, 13-31.

- Bilde, P., »Jesus and Paul: A Methodological Essay on two Cases of Religious Innovation in the Context of Centre-Periphery Relations«, 1994. <Publiceres i et kommende bind af *Studies in Hellenistic Civilization*>. Citeres som 1994a.
- Bilde, P., »Conversion – A Characteristic Hellenistic Phenomenon? A Critical Discussion of A. D. Nock's Thesis«, 1993. <Publiceres i 1994>. Citeres som 1994b.
- Bilde, P., T. Engberg-Pedersen, Lise Hannevad og Jan Zahle (eds.): *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom*, Aarhus 1990.
- Friedman, J., »Notes on Culture and Identity in Imperial Worlds«, i: Bilde *et al.* (eds.): 1990, 14-39.
- Geertz, A. W., *The Invention of Prophecy. Continuity and Meaning in Hopi Religion*, Aarhus 1992.
- Hannertz, U., »Culture Between Center and Periphery: Toward Macroanthropology«, *Ethnos*, 54, 200-216.
- Hansen, B. S., *Afhængighed og identitet. Kulturmødeproblemer i forbindelse med dansk mission i Sydindien mellem de to verdenskrige*, Aarhus 1992.
- McGuire, M. B., *Religion: The Social Context*, Belmont CA (3rd ed.) 1992.
- Mol, H., *Identity and the Sacred. A sketch for a new social-scientific theory of religion*, Oxford 1976.
- Nock, A. D., *Conversion. The Old and the New from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, Oxford 1933 (rp. 1988).
- Rambo, L. R., »Conversion«, in: M. Eliade (ed.): *The Encyclopedia of Religion*, New York 1987, vol. 4, s. 73-79.
- Rokkan, S., »Sentrum og periferi i økonomi og kultur: Modeller og data i kliometrisk sosiologi« (opr. 1975), i: S. Rokkan: *Stat nasjon, klasse: Essays i politisk sosiologi*, Oslo 1967, s. 216-238.
- Rokkan, S., D. Unwin, F. A. Aarebrot, P. Malaba, T. Sande, *CentrePeriphery Structures in Europe: An ISSC Workbook in Comparative Analysis*, Frankfurt-New York 1987.
- Wallerstein, I., *The Modern World System I. Capitalist Agriculture and the Origins of European Worldeconomy in the Sixteenth Century*, New York 1975.
- Woolf, G., »World-systems analysis and the Roman Empire«, *Journal of Roman Archaeology* 3, 1991, 44-58.

Per Bilde

Lektor, dr.theol.

Institut for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet